

UDK 314.116/.117(497.6)

314.114:33(497.6)

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Драган Папић**СТАНОВНИШТВО У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ БИЛЕЋА**

Извод: У раду се третира проблематика демографског развоја општине Билећа. Комплексном анализом виталне статистике и других релевантних демографских параметара дефинишу се савремени проблеми демографског развоја ове општине. Такође, утврђују се демографски потенцијали и ограничења, као и дефинишу мјере популационе политике у циљу доношења дугорочне стратегије развоја општине.

Кључне ријечи: Становништво, општина Билећа, демографски развој, популациона политика

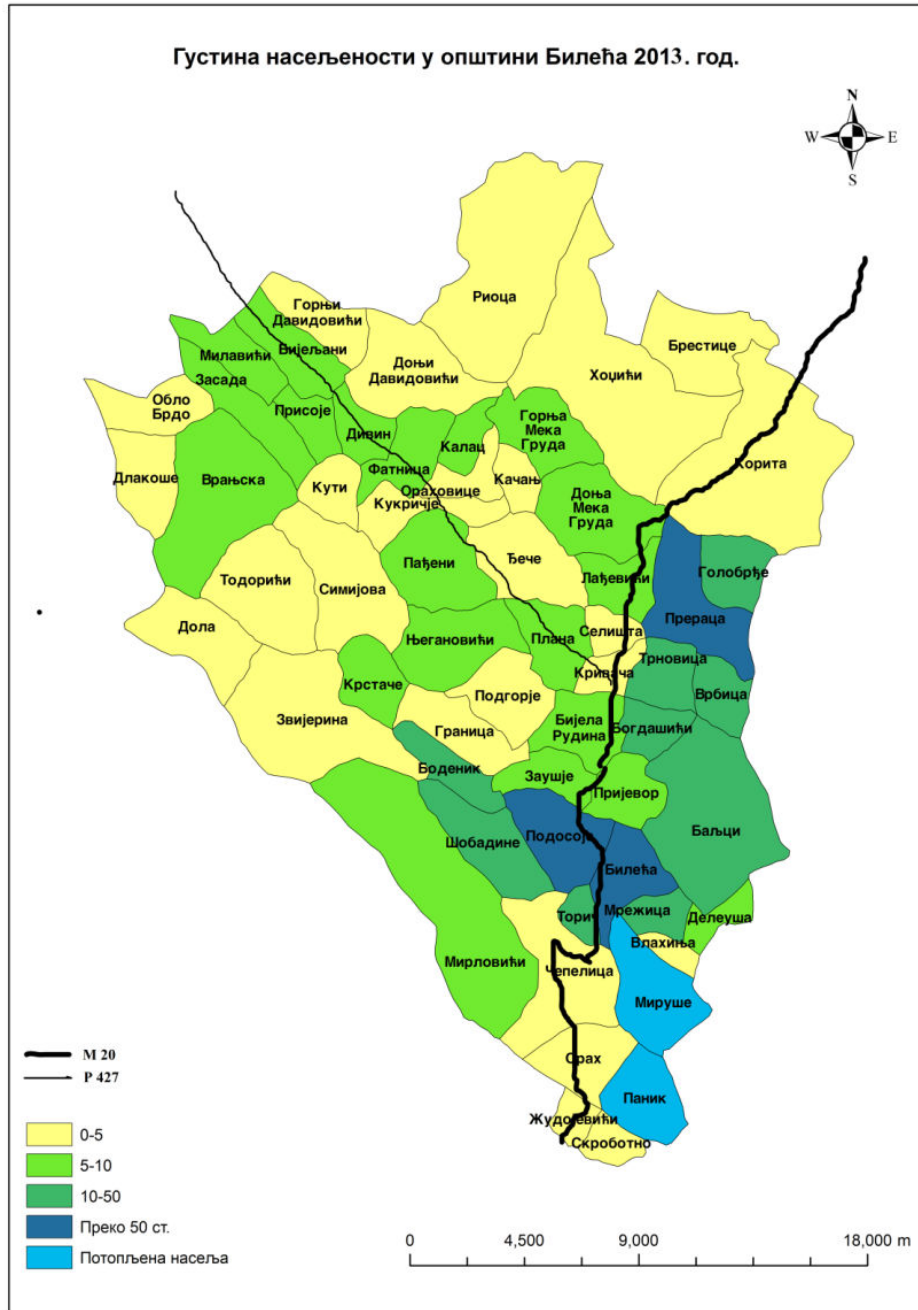
Abstract: The paper discusses the issues of the demographic development of Bileća municipality. A complex analysis of vital statistics and other relevant demographic parameters is used in an attempt to define modern challenges in the demographic development of the target municipality. Furthermore, demographic potentials and limitations are being discussed and population policy measures are being defined in order to devise a long-term development strategy of the municipality.

Key words: population, Bileća municipality, demographic development, population policy

Увод

Укупно кретање становништва и промјене у његовој структури најбољи су показатељ стања географске стварности и тенденција развоја. Становништво је главни носилац и основни индикатор промјена и развојних процеса из којих проистичу социјалногеографски садржаји конкретног географског простора. Савремене демографске прилике на подручју општине Билећа, као и читавог простора Источне Херцеговине, последица су врло комплексних природних и друштвено-историјских кретања. Природна основа је била лимитирајући фактор за вишевијековно иселјавање са ових простора и као таква је већим дијелом детерминисала услове живота становништва. Основни покретачи демографских промјена на посматраном простору, од којих су најизраженији негативан миграциони салдо и негативан природни прираштај, су оскудност у обрадивом земљишту у условима изразитог динарског карста, урбанизација, дерурализација. Промјене у развоју и размјештају становништва општине Билећа биће праћене кроз природно и механичко кретање, као и промјене у укупном кретању становништва у периоду након Другог свјетског рата до данас. На крају ће бити сагледане савремене демографске тенденције и фактори развоја општине.

Слика 1. – Густина насељености општине Билећа према попису 2013. год.

Размјештај становништа и густина насељености

Размјештај становништва у општини Билећа највише је везан за природно-географске услове, али и за историјско-географске процесе. Физичко-географске карактеристике терена утицале су на концентрацију становништва у пољима и на ободима поља. Осим крашких поља, који представљају ријетке аграрне цјелине, остали простори општине као типични простор холокарста неповољни су за живот и насељавање, те овај простор представља вјековно емиграционо подручје. Стога су изражене просторне разлике у размјештају становништва, као и неуравнотежен просторни развој. На простору општине евидентна је разлика у насељености општинског центра наспрам неких удаљених сеоских насеља за које је тешко остварити основне предуслове за развој (слика 1).

Историјско-географски фактори такође су имали значајан утицај на размјештај становништва, што се примјећује у распореду насеља у општини. Предјеле карактерише ниска насељеност и насеља брдског и разбијеног типа (српска), док су уз главне саобраћајнице смјештена насеља збијеног типа (муслиманска) (слика 4). Сеоска насеља са већинским муслиманским живљем, након протеклих ратних дешавања, скоро су угашена.

Простор општине Билећа специфичан је по веома малој густини насељености, свега 18 ст/км² (попис 2013. године). Ниска густина насељености последица је рељефне структуре са знатним учешћем крашких површина. Пољопривредна и аграрна густина насељености константно се смањују од 50-их година XX вијека, што је последица непрекидне дерурализације и деаграризације.

Природно кретање и миграције становништва

Суштину анализирања демографског развоја сваког простора представља сагледавање елемената природног и механичког кретања становништва. Од посебне важности је увидјети промјене у природном кретању како би се објаснили неки значајни процеси у укупном демографском развоју, те предвидјели даљи токови развоја и неопходне мјере којима би се управљало планирањем становништва.

Табела 1. – Природни прираштај у општини Билећа за период 1971–2010. (у ‰)

Општина	Година		
	1971.	1991.	2010.
Билећа	17.6	8.6	-3.6

Извор: Статистички годишњак СР БиХ, Републички завод за статистику РС, Бања Лука 2011. г.

Стопе природног прираштаја у периоду након Другог свјетског рата биле изузетно високе, како у посматраној општини, тако и на нивоу цијеле СР Босне и Херцеговине. Све до краја 60-их година XX вијека стопа природног прираштаја била је виша од 20%. Седамдесетих година задржани су високи трендови природног прираштаја, премда је кренуло опадање броја становника општине изазвано снажним емиграционим процесима (Папић, Д., Станојевић, М., 2011). Висок прираштај директно је узрокован високим стопама наталитета и повољним старосним структурама (младо становништво).

Пад броја становника општине Билећа до 1991. године, дијелом је везан за смањен природни прираштај. Ипак, 8,6% представљало је релативно повољан природни прираштај за наведени временски интервал. Најновије процјене говоре о изразито неповољним стопама природног прираштаја. Негативан прираштај у потпуности је захватио простор регије, који уз изразито лошу економску ситуацију, којом је изазвана појачана емиграција, ову општину чини депопулацијским подручјем.

Актуелна демографска кретања упућују на негативне демографске трендове и у наредном периоду.

Табела 2. – Неки елементи виталне статистике општине Билећа за период 2006–2010. год.

	Рођени					П. Прир.	Умрли					Бракови	
	свега	Живорођени			Мртвор.		свега	М	Ж	Ум. одојчад		Склоп.	Разв.
		свега	М	Ж						свега	М		
2006	83	82	45	37	1	-62	144	76	68	-	-	44	4
2007	76	76	44	32	-	-68	144	81	63	1	1	51	-
2008	94	94	56	38	-	-34	128	63	65	-	-	63	-
2009	109	109	61	48	-	-27	136	65	71	-	-	43	3
2010	97	96	46	50	1	-42	138	68	70	-	-	47	2

Извор: Статистички годишњак Републике Српске, Бања Лука 2011. год.

Из прегледа елемената виталне статистике улази се у суштину проблема рецентног негативног природног прираштаја. Ријеч је о изузетно ниском наталитету којим се не може одржати ни проста репродукција. Сваке године смањује се број уписаних у први разред основне школе. са тенденцијама даљег смањивања ученичке популације, што је директна последица негативног природног прираштаја и негативног миграционог салда.

Један од негативних демографских трендова су и емиграциона кретања младог становништва са овог простора која трају деценијама уназад. Проблем неповољних демографских кретања може се неутралисати перманентном примјеном мјера популационе политике које стимулишу наталитет, те системским рјешењима привредног раста, који би заустављали одлив младог становништва (Папић, Д., Станојевић, М., 2011).

**Промјене броја становника на подручју општине Билећа
након Другог свјетског рата**

Према попису из 1895. године, општина Билећа је имала 16043 становника. Према националној структури највише је било Срба (13 105 или 82 %), затим муслимана (2 822 или 17,5 %) и мањи број Хрвата (110 или 0,7 %). Према сљедећем попису становништва, из 1910. године, Билећа је имала 19661 становника. Становништво се у том периоду углавном бавило пољопривредом на шта показује и податак да се 18888 становника бавило том врстом дјелатности (Дедијер, Ј., 1909/2004). Период од 1910. до 1921. године карактерише мањи пад броја становника, за око 500, и као основни узрок овога смањења су страдања у Првом свјетском рату. Попис из 1931. године биљежи пораст броја становника у општини Билећа на 21 273.

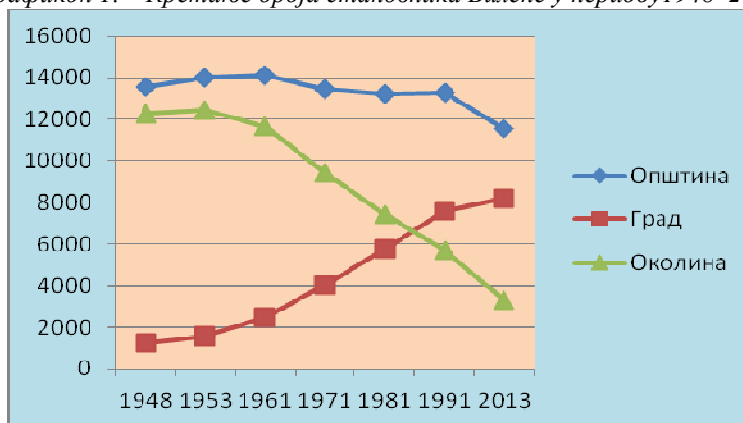
Након Другог свјетског рата, приликом управно-територијалне реорганизације долази до смањења територије општине и самим тим броја становника. Сеоска насеља Моско, Љубомир, Домашево, Врпоље и Дубочани, која су до тада припадала општини Билећа, припала су општини Требиње, док је село Корита, које је до тада улазило у састав општине Гацко, припојено општини Билећа. На знатно смањење броја становника утицала су и ратна дејства у самој Билећи. Тако је општина према попису из 1948. године имала 13531 становника (табела 3).

Табела 3. – Кретање броја становника Билеће у периоду 1948–2013

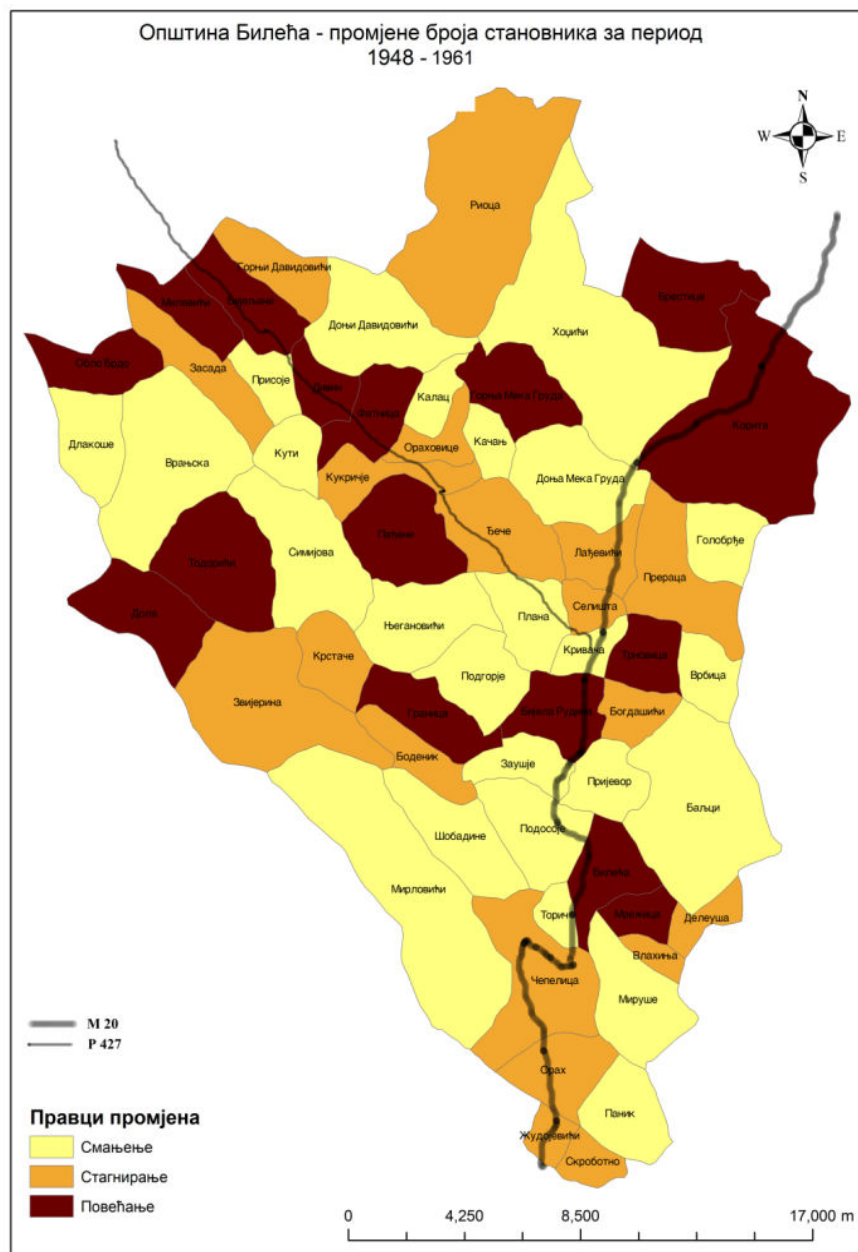
Година	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2013
Општина	13 531	14 026	14 125	13 444	13 199	13 284	11 536
Град	1 270	1 563	2 491	4 033	5 763	7 568	8 220
Околина	12 261	12 463	11 634	9 411	7 436	5 716	3 316

Извор: СО Билећа, Попис становништва 2013.

Графикон 1. – Кретање броја становника Билеће у периоду 1948–2013

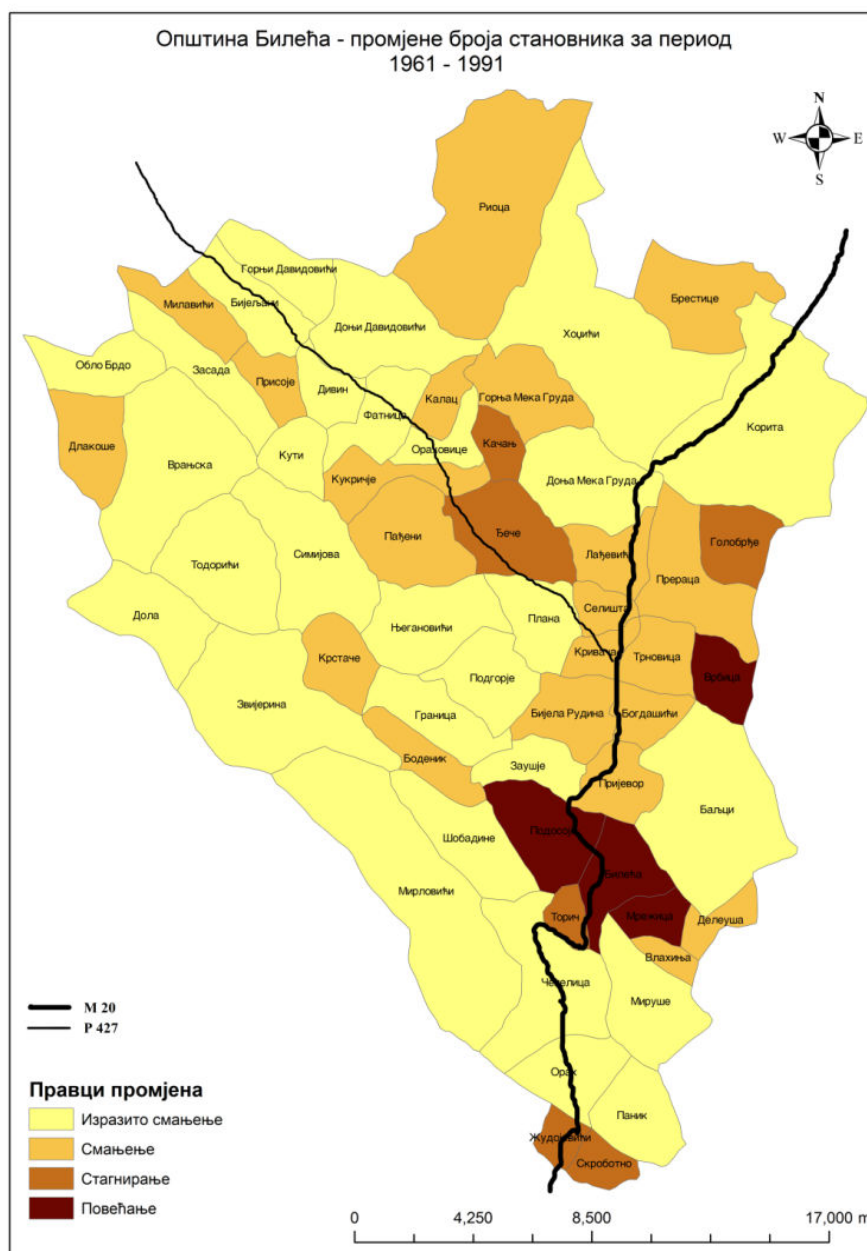

Слика 2. – Промјена броја становника у општини Билећа за период 1948–1961.

Напомена: За параметре смањења или повећања броја становника узета је различита вриједност од -10 до 10 становника између пописних периода.

Слика 3. – Промјена броја становника у општини Билећа за период 1961–1991 г.

Напомена: Због разлика у смањењу броја становништва у насељима уведен је параметар изразито смањење.

Период након Другог свјетског рата, у укупном кретању становника, може се подијелити на три специфична периода. Први период траје од поменутог пописа из 1948. године до 1961. године. За овај период је карактеристично благо повећање броја становника са 13531 на 14125 становника, као посљедица позитивног природног прираштаја.

Од укупно 61 насеља у наведеном периоду 1948-1961, 25 је имало депопулацију, 20 стагнацију, а пораст општинско средиште и 15 сеоских насеља. Примјетно је да су насеља која су се налазила у близини главнихобраћајница задржала тенденцију пораста становника (слика 2).

Други период, од 1961. до 1991. године (процес индустријализације), карактеристичан је по тенденцији смањења броја становника на подручју општине. Основни узроци оваквих смањења су иселјавање једног дијела становништва ради изналажења бољих услова за живот. Аграрна пренасељеност, уз недовољну развијеност општинског центра (Билећа), изазвали су иселјавање у Војводину, Шумадију, Посавину, европске и прекоокеанске земље. Посљедице индустријализације било је све веће иселјавање сеоског становништва у градове, као и одлазак једног дијела становништва у веће индустријске центре. Функционални капацитет Билеће, као највећег насеља и јединог урбаног средишта на простору општине, није био довољно развијан, те није могао прихватити деаграризовано и дерурализовано становништво с простора општине, због чега се становништво константно иселјавало у веће урбане центре изван Херцеговине.

Дакле, упркос позитивном природном прираштају, због процеса константне емиграције у периоду 1961–1991. није било значајне промјене у укупном броју становника. У истом периоду дошло је до територијалног преразмјештаја становништва. Сеоска насеља су „изгубила“ половину популације, а град Билећа је утростручио становништво. Град је 1948. године учествовао са 9,4 % у укупној популацији општине, 1961. године 17,6 %, а 1991. године са 57 %. Константно повећање броја становника у општинском средишту довело је до неравнојерног територијалног размјештаја становништва и изразите концентрације у једном насељу.

Табела 4. – Величина насеља општине Билећа 1953, 1991 и 2013. године

Величина	Тип насеља	Број насеља 1953.	Број насеља 1991.	Број насеља 2033.
Испод 100 ст.	патуљасто	12	43	55
100-500	мало	44	16	5
501-1000	средње	4	1	0
Преко 1000	велико	1	1	1

Извор: Становништво БиХ, Народосни састав по насељима, Загреб, 1995; Прелиминарни резултати пописа становништва, домаћинстава и станова у БиХ 2013. године

Овакав размјештај становништва има посљедице на укупну географску валоризацију простора општине Билећа. Мали број присутног становништва у сеоским насељима, гдје је карактеристична велика просјечна старост, није добра основа за улагања у инфраструктуру и укупан привредни развој.

У вези са претходно изнесеним, битно је напоменути да су сеоска насеља, којих у општини Билећа има 60, у посматраном периоду (1961-1991) показала тенденцију континуираног смањивања броја становника. У једином градском насељу, граду Билећи као општинском центру, број становника био је у сталном апсолутном расту и повећан је са 1270 становника у 1948. години на 7568 становника у 1991. години, односно 8 220 према попису из 2013. године. За разлику од претходно посматраних периода, период између два пописа 1991-2013. карактеристичан је по недостатку тачних података о броју становништва општине, изузев процјена које су врло често непотпуне и непоуздане. До највеће промјене у броју становника дошло је у општинском средишту и насељима са муслиманском већином.

Грађански рат у БиХ (1992–1995) изазвао је велика помјерања становништва, и усложнио миграционе процесе, појавом новог, посебног облика кретања. Процес избјеглиштва је умногоме обликовао демографски развој у посљедњем двадесетогодишњем периоду. Са територије општине Билећа у овом периоду је отишло готово сво становништво муслиманске и хрватске националности а дошао је одређен број становника српске националности које је избјегло са територије федерације БиХ и Хрватске. Највећи број српског становништва доселио се из долине Неретве, а мањи дио из Сарајева и околине. Посљедица ових премјештања је измјењена национална структура у општини у односу на 1991. годину, а према последњем попису који је извршен 2013. године српско становништво чини готово целокупни етнички састав.

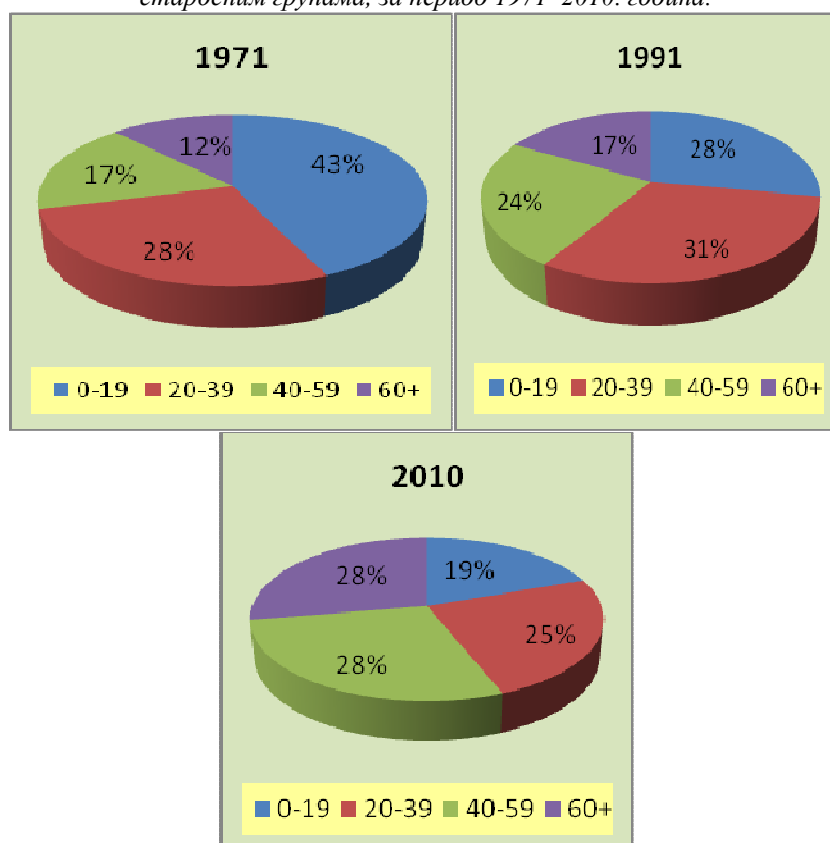
Билећа се у свом укупном урбаном развоју може „посматрати“ као пол раста, будући да је привлачила највећи дио становништва из своје околине, поспјешујући процесе старења становништва, депопулације околних сеоских насеља, стварање социјалног угара, деаграризације и дерурализације, односно социо-економског реструктурирања и територијалног преразмјештаја становништва. Изградњом бране Гранчарево и стварањем вјештачке акумулације Билећко језеро, потпољено је неколико села у јужном дијелу општине. Сеоска насеља Паник и Мируше су потпуно потопљена, док су Орах и Чепелица дјелимично потопљена, односно највиши дијелови ових насеља су остали изнад коте успора (око 400 m). У непотопљеним дијеловима ових насеља остало је тек неколико домаћинстава. Дакле, у условима формирања вјештачког језера, већи дио становништва, које је живјело у аграрно највриједнијем дијелу општине, морало је да се исели.

** *

Један од најзначајнијих параметара у анализи демографског развоја и демографских ресурса неке општине представљају структуре становништва.

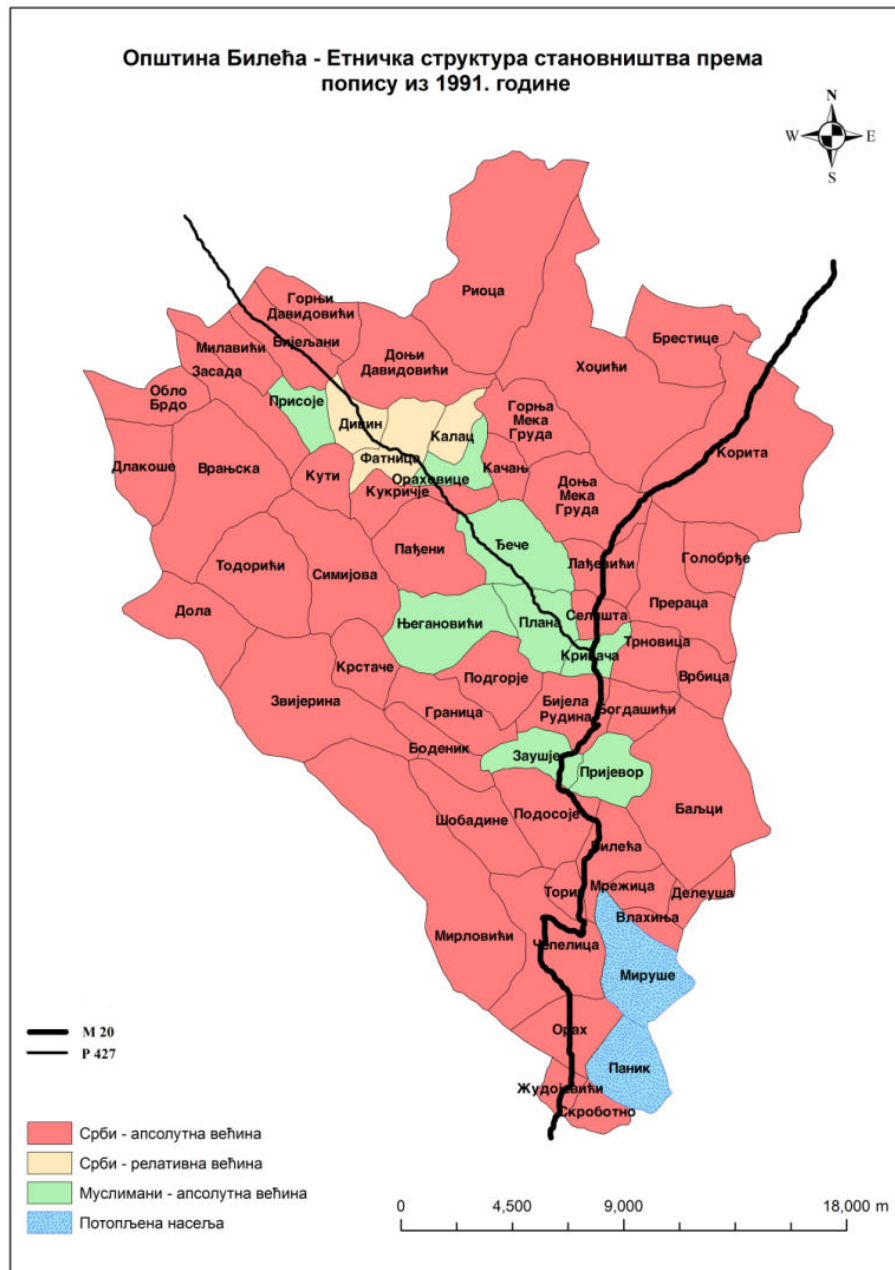
Посебна пажња је усмјерена на старосне структуре становништва, на основу којих објашњавамо процесе у прошлости и садашњости, те се дају прогнозе за будућност. Евидентно је смањење удјела младог и радно способног становништва, будући да је њихов удио значајно пао испод 50%, док се повећавају удјели средњовјечног и старог становништва. Са аспекта економског развоја, овакве старосне структуре су лош предуслов за даљи развој општине.

Графикон 2. – Старосна структура становништва општине Билећа по великим старосним групама, за период 1971–2010. година.

Извор: Статистички билтен, упоредни подаци 1971, 1981. и 1991, Федерални завод за статистику, Сарајево, 1998; Саопштење републичког завода за статистику, Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука, 2011.

Слика 4. – Размјештај становништва према етничкој структури 1991. г.

Напомена: Дијелови насеља Орах и Чепелица, који су на вишој надморској висини, нису потопљени

У општини Билећа у посматраном периоду преовладало је српско становништво, одређен проценат становништва био је муслиманске вјероисповјести, док су остале етничке структуре биле занемарљиве.

Табела 5. – Етничка структура Билеће према пописима из 1971, 1981, 1991. год.

Год.	Хрвати		Муслимани		Срби		Југословени		Остали		Укупно	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
1971	82	0,6	2079	15,5	10880	80,9	69	0,5	334	2,5	13444	100
1981	44	0,3	1803	13,7	10190	77,2	727	5,5	435	3,3	13199	100
1991	39	0,3	1947	14,7	10628	80,0	222	1,7	448	3,4	13284	100

Извор: Становништво БиХ, Народосни састав по насељима, Загреб, 1995.

Савремене демографске тенденције

Негативне демографске тенденције су проблем већине општина на овим просторима, па тако и општине Билећа. Процес старења становништва је најизразитији, нарочито у околним сеоским насељима. Још с почетком процеса индустријализације бројно становништво околних села долази у град, ради запослења у локалним индустријским постројењима. Процесима индустријализације Билећа добија прва велика индустријска постројења као што су текстилни комбинат „Билећанка“, која је до рата 1992. године запошљавала око 1 300 радника, Енергоинвест (ковница) фабрика откивака која је запошљавала око 800 радника, и „Житопродукт“ са око 150 радника и широким спектром понуде. Дезинтеграцијом бивше државе и неуспјелом послеријатном приватизацијом ова предузећа су доведена пред гашење. Тек неколико стотина радника који тренутно раде у овим постројењима, не представља битан фактор у развоју Билеће. Највећи проблем демографског развоја општине представљају сталне миграције младог становништва у друге за живот привлачније крајеве. Највећи проценат представља старо становништво. Многа села су пред потпуним гашењем, што доводи до појаве социјалног угара. Природни прираштај становништва је негативан, што, уз миграције, додатно утиче на смањење становништва у општини. Укидањем војног рока у Републици Српској, касарна „Билећки борци“ је изгубила већим дијелом на значају, што се знатно одразило на локалну привреду, нарочито на услужне дјелатности.

У периоду 1985-2003. године у Билећи је дошло до пада запослености, по просјечној годишњој стопи од -2,86% док је у односу на укупно становништво запосленост опадала по стопи -3,13 %. У овом периоду број запослених је смањен са 3893 на 1887 запослених (СО Билећа, Одјељење за привреду и друштвене дјелатности). Овај податак осликава не само ста-

њезапослености у општини него и ниво привредног развоја и упућује на закључак да је стање у привреди веома неповољно, па се према критеријумима Владе Републике Српске Билећа сврстава у неразвијене општине. Слабљење привредних потенцијала Билеће утицало је негативно на даља демографска кретања ове општине.

Због наведених проблема, становиштво овог краја се „одреће“ пољопривреди као привредној грани, без разлике на низ негативних развојних фактора у том погледу која омогућава основну егзистенцију на овом простору. Крашка поља представљају највредније стварне и потенцијалне аграрне површине. Завршетком пројекта „Горњи хоризонти“, којим је преведена вода из Фатничког поља у акумулацију „Билећа“, створени су услови за валоризацију новонасталога земљишта у аграрне сврхе. Наведене мјере омогућају више привредних активности и стабилизацију насељености руралног подручја. Подизање функционалног капацитета Билеће (производне и услужне функције), изградња дијела инфраструктуре у сеоским насељима те успостављање интензивније дневне интеракције град – околина (сеоска насеља), предуслови су рационалнијег развоја овога простора, што би се позитивно одразило на укупна демографска кретања.

Закључак

Истраживање савремених демографских процеса и проблема развоја простора општине Билећа пружа довољно параметара за оцјену стања, могућности и перспектива развоја. На подручју општине Билећа након Другог свјетског рата све до 90-их година, био је позитиван природни прираштај становништва. Упркос томе, због слабе функционалне развијености градских средишта у Источној Херцеговини, и њиховог малог функционалног капацитета, није дошло до потицајног развоја села, што је и изазвало емиграцију становништва у привредно развијенија подручја. Дакле, иако је природни прираштај био позитиван, у поменутом периоду, број становника се није значајније мијењао. У истом периоду је долазило и до унутрашњег преразмјештаја становништва у корист општинског средишта. Сеоска насеља су константно смањивала број становника, док је општинско средиште, „понашајући“ се као пол раста, прихватало становништво из своје околине. Почетком 90-их година на подручју општине Билећа долази до пада природног прираштаја, што је, уз негативан миграциони салдо, условило константно смањење становништва општине. Демографски мала села, у којима су веома скупа било каква улагања, нису могла да задрже своје становништво. Подстицајним мјерама, односно изградњом дијела инфраструктуре у сеоским насељима, требало би да се задржи постојеће становништво, док је о било каквом интензивнијем повратку становништва у сеоска насеља излишно говорити.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Гњато, Р., (1991). *Источна Херцеговина - регионално географски проблеми развоја*, Сарајево.
- Дедијер, Ј., Ђурић-Козић, О., Филиповић, М. С., Миљевић, Љ. (1909/2004). *Херцеговина – антропогеографске студије*. Гацко: Друштво за очување баштине „ДОБ“
- Дедијер, Ј. (1903). *Билећке Рудине - антропогеографска испитивања*, Српски етногеографски зборник, Београд.
- Папић, Д., Станојевић, М., (2011). *Демографски развој Требињско-фочанске регије*, Зборник радова III Конгреса српских географа, Бања Лука.
- Агенција за статистику БиХ, *Статистички годишњак 2002*, Сарајево, 2002.
- СО Билећа, *Одјељење за привреду и друштвене дјелатности*.
- Становништво БиХ, Народности састав по насељима*, Загреб, 1995.
- Попис становништва и станова – пол и старост*, (1973), Савезни завод за статистику, Београд.
- Статистички билтен 14, демографска статистика, (2011)*: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука.
- Статистички билтен, Упоредни подаци 1971, 1981. и 1991, (1998)*, Федерални завод за статистику, Сарајево.
- Прелиминарни резултати пописа становништва БиХ 2013*.

Dragan Papić

POPULATION WITH REFERENCE TO BILEĆA MUNICIPALITY DEVELOPMENT

Summary

A comprehensive research on the Bileća municipality, its modern demographic processes, and spatial development provides an adequate amount of parameters that might help estimate the condition, opportunities, and perspectives of future development.

The period from WW II to 1990s has witnessed positive natural birth rates in the municipality. Despite this fact, the poor functional development of East Herzegovina town centers and their insufficient functional capacities lead to poor investment in rural development, which further caused population emigrations towards commercially developed areas. The result was a stagnant population number in spite of positive birth rates during the aforementioned period.

Over the years, there was also a population redistribution that favored the municipality center. The surrounding rural settlements kept losing population and the municipality center constantly absorbed the nearby population acting as a center of growth. In early 1990s, the Bileća municipality reached the decrease of population expansion, which, along with the negative migration balance, caused a constant decline of population. Demographically small villages, which were too expensive to invest, could not maintain the population.